

ЧЛАНЦИ

Радоман ЈОВАНОВИЋ

ПОКУШАЈИ ИЗГЛАЂИВАЊА СПОРОВА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ ПОСЛИЈЕ ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОГ РАТА 1862. ГОДИНЕ

Неутралност Србије у црногорско-турском рату 1862. године и неизвршење обећања која је српска влада давала Црној Гори и Херцеговцима изазвали су оштар сукоб између званичног Цетиња и српске владе и тешко компромитовали углед Србије.

Уочавајући спољнополитичке околности и развој догађаја у централној Европи који су се могли одразити на источно питање, и српска влада и званично Цетиње покушавају да нађу могућности за превазилажење оштрих сукоба и затегнутих односа који су међу њима постојали у претходном периоду.

*

Неповољан мир са Турском наметнуо је Црној Гори неколико тешких обавеза. По одредбама мировног уговора Црна Гора се обавезала на неутралан став према ослободилачком покрету у сусједним турским областима, а Porta је себи присвојила право да изгради војни пут кроз Црну Гору и, ради његовог обезбјеђења, подигне војна утврђења.

Мировни уговор је мијењао status quo Црне Горе. Руска влада се противила томе, па је отпочела акцију за ревизију уговора о миру. Да би та акција боље успјела, требало је за њу заинтересовати европску дипломатију, а у првом реду поправити црногорско-аустријске односе и тако добити подршку бечке владе.

Средином новембра 1862. године војвода Мирко је отпутовао за Беч, да тамо, код представника сила, испослује подршку за ревизију мировног уговора са Турском.¹

За вријеме тога боравка у Бечу, руски амбасадор Виктор Петровић Балабин убјеђивао је војводу Мирка у нужност успостављања ближих и искренијих односа између Црне Горе и Ср-

¹ Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862. године*, Београд 1963, 439—451. — Овај рад је одломак из монографије „Политички односи Црне Горе и Србије 1860—1878“.

бије. Војвода је изјављивао руском амбасадору да је спреман на побољшање односа са Србијом, под условом да и она покаже добру вољу за то. Он га је увјеравао да ће његови савјети утицати на даље односе Црне Горе према Србији.²

Црногорски званични кругови односили су се тада према српској влади са великим неповјерењем. Огорчени на Србију због њеног става према Црној Гори у тек завршеном рату, они су је јавно оптуживали и давали веома оштре и заједљиве примједбе на рачун њеног држања у току рата.³

Неповјерење црногорских владајућих кругова према Србији, сумња да ће она бити икада спремна да поведе енергичну национално-ослободилачку акцију, уз бојазан да гаји тајне намјере да нашкоди Црној Гори, претвориће се у велику мржњу према српској влади. Књаз Никола се био увјерио да ће и убудуће бити усамљен у националноослободилачким акцијама, да се у помоћ Србије не може надати, нити са њом имати добрих односа, све док она не прихвати његове погледе о могућностима и начину вођења ослободилачке акције.⁴

Нерасположење и крајње неповјерење званичног Цетиња према Србији задало је велики удар деједи зближавања и сарадњи између двију држава, па чак довело у питање и саму могућност за то. И предсједник српске владе Илија Гарашанин био је неповјерљив према књазу Николи. Он је сматрао да црногорски званични кругови, због бојазни да Херцеговина не припадне Србији, желе да ометају заједнички рад.⁵

За вријеме боравка војводе Мирка у Бечу вођени су разговори са представницима српске владе Милојем Љешјанином и Вуком Караџићем. Њима је било наређено да покушају изгладити спорове са владајућим круговима Цетиња и настоје да се успоставе тјешњи и искренији односи са њима. Они су требали да изнесу војводи Мирку штету коју његово стално оптуживање Србије наноси сарадњи између Србије и Црне Горе, и да му скрену пажњу на нужност међусобних односа и користи које од тога може имати и сама Црна Гора.

Зна се да су разговори војводе Мирка са Љешјанином и Вуком Караџићем вођени на линији измирења званичних круго-

² Исто, 447.

³ Исто, 86. Видјети и писмо књаз Михаила Вуку Караџићу од 24. XI (6. XII) 1862, *Вукова преписка*, књ. VII, Београд 1913, 668—669.

⁴ Књаз Никола је крајем 1862. године јавно износио „да никад неће мира ни љубави са Књазом српским док га не види са развијеним барјаком изван границе“. (*Вукова преписка VII*, 424). Неким људима из Србије књаз Никола је говорио да ће се помирити са књазом Михаилом и да је спреман да испуни познато обећање књаз Данила књазу Александру Карађорђевићу — да ће се, у интересу уједињења Срба, одрећи књажевског пријестола. (Историјски институт у Београду, Архива Јована Ристића (ИИБ, ЈР), XII/5—12/566), Нико Окан Ристићу, Београд, 4. XII 1868.

⁵ Г. Јакшић — В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. (Први балкански савез)*, Београд 1963, 130.

ва двију држава и усаглашавања погледа о могућностима и путевима будућих односа између њих,⁶ али њихове појединости нијесу познате. Војвода Мирко је увјеравао Љешјанина да ће се Црна Гора саглашавати са одлукама српске владе које би се односиле на ослобођење српског народа. Он је са Вуком Караџићем разговарао и о материјалној помоћи, коју би Србија дала Црној Гори за отклањање тешких посљедица рата.⁷ У тим разговорима било је, вјероватно, и доста објашњавања о узроцима љутило званичних кругова Црне Горе и Србије и при томе се није водило много рачуна о конвенционалним формама дипломатске вјештине, већ је то, прије, био разговор двају старих познаника.⁸

Иако разговори нијесу довели до конкретних рјешења, ни ти су завршени каквим уговором, ипак су били од значаја за будуће односе између Црне Горе и Србије. Прије успостављања ближих односа између њих, требало је покушати да се отклони нагомилано неповјерење. Иако објашњење у Бечу није то постигло, а то се до краја неће постићи никада, ипак је раскравило хладне односе између београдских и цетињских званичних кругова.

Интервенције руске дипломатије и разговори вођени у Бечу са Љешјанином и Вуком допринијели су да званични црногорски кругови наставе настојања у правцу изглађивања спорова са Србијом и успостављања ближих односа са њом.

Да би се наставили разговори које је у Бечу водио војвода Мирко, књаз Никола је у фебруару 1863. послао у Београд свог ађутанта Михаила Зега. Овај је однио у Београд писмо књаза Николе књазу Михаилу, овлашћен да испита могућност успостављања добрих односа између двије државе — у циљу организовања заједничког рада на националноослободилачком пољу. По повратку из Београда, Зега је изјавио секретару руског конзулата у Дубровнику, Макушеву, да је у разговорима са владом у Београду настојао да докаже обострану корист од повољних односа између Београда и Цетиња и важност тога за националноослободилачки покрет. Ађутант књаза Николе указивао је на стратегијско преимућство Црне Горе у односу на Србију, наводећи, при том, да је она, због свог географског положаја, у стању да веже за себе велике турске снаге, особито у условима дизања устанка у Херцеговини и Албанији. Баш у то вријеме у Хер-

⁶ Књаз Михаило Вуку Караџићу, 24. XI/6. XII 1862. *Преписка VII*, 668—669. — Било је у овом писму и заједљивих примједби на рачун поступака званичних кругова Црне Горе према Србији.

⁷ Б. Павићевић, нав. дјело, 447—448. — Војвода Мирко није могао а да и у Бечу не учини неку јетку примједбу на рачун Србије. У одговору на поздрав делегације хрватске омладине на школовању у Бечу, он је „изјавио своје уверење да би Хрвати притекли у помоћ Црногорцима да су слободни као Србијанци“. (В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Београд 1924, 188).

⁸ Б. Павићевић, нав. дјело, 447; Г. Јакшић — В. Вучковић, нав. дјело.

цеговини и Албанији показивало се незадовољство према Турској, које се могло тумачити као предзнак озбиљнијих немира. По Зегином резонувању, то би била велика помоћ Србији. Он је указивао и на чињеницу да Србија и Црна Гора нијесу много територијално удаљене једна од друге, и да то омогућава и ширу сарадњу између њих. Изасланик црногорскога књаза је тражио да Србија помогне Црну Гору у њеним припремама за рат.⁹

Разговори Михаила Зеге у Београду имали су обиљежја испитивања терена за преговоре о савезу између Црне Горе и Србије. Они су били дио плана војводе Мирка да, упркос недавном поразу, поведе нови рат с Турском, и тако онемогући спровођење одредби уговора о миру.¹⁰

Не знамо шта су све Зеги изјавили у Београду. У руским документима стоји да се он тамо „објаснио о ситним незадовољствима“, да је „донио на Цетиње жељени одговор“,¹¹ и да је књаз Никола био задовољан резултатима његове мисије.¹²

Владајући кругови на Цетињу одлучили су да у дипломатску акцију око ревизије мировног уговора са Турском укључе и књагињу удовицу Даринку. Још прије повратка М. Зеге, на Цетињу је ријешено да она отпутује у Беч и затражи јачу подршку дипломатских представника сила за рјешавање спорног питања изградње турских караула на црногорској територији. Истовремено су о том питању у Цариграду преговарали војвода Ђуро Матановић и Јован Вацлик. Књагиња Даринка је почетком фебруара 1863. отпутовала са Цетиња.¹³

Затегнути односи са Турском око питања караула нијесу стављали у изглед трајан мир, па је Црној Гори, ради сваке евентуалности, требало припремити се и за рат. У складу с тим припремама требало је дознати и мишљење београдске владе о томе.

Повољан извјештај Михаила Зеге о разговорима у Београду створио је код књаза Николе утисак да може доћи до савеза са Србијом, па је књагињи Даринки наређено да се не задржава у Бечу, већ да пође у Београд и поведе разговоре са српском владом.¹⁴

Устанак у Пољској, који је избио крајем јануара 1863, имао је јак одјек код српске владе. У Србији је јавно мњење

⁹ Државни музеј на Цетињу, Приновљени списи (ДМЦ, ПС), Макушев — Игњатјеву, 12/24, II 1863, бр. 68.

¹⁰ Б. Павићевић, нав. дјело. 514.

¹¹ ДМЦ, ПС, Макушев — Игњатјеву, 12/24. II 1863, бр. 68.

¹² Његова успјешна мисија био је непосредан разлог да му књаз Никола додијели 20. II/4. III 1863. титулу сердара. (ДМЦ, ПС, Макушев — Игњатјеву, 9/21, III 1863, бр. 94).

¹³ Књагиња је 29. I/10. II 1863. пропутовала кроз Дубровник (ДМЦ, ПС, Макушев — Балабину, 31. I/12. II 1863, бр. 51 и Макушев — Игњатјеву 12/24. II 1863, бр. 68).

¹⁴ ДМЦ, ПС, Макушев — Игњатијеву, 12/24. II 1863, бр. 68; Б. Павићевић, нав. дјело, 514—515.

очекивало да ће ускоро доћи до енергичне акције за ослобођење балканских народа. Мислило се у Србији да ће европске силе бити заузете другим питањима, међу осталим и пољским устанком, па тако неће стићи да омету акцију балканских народа. Разложнији људи у Србији увидјели су да су такве наде нереалне, јер је било лако уочити поцијепаност снага које су радиле на националноослободилачком пољу, према Турске и припремање Аустрије да упадне у Босну — да све то не даје изгледа на успјех оружане акције Срба.¹⁵

Овакве околности изазивају страх код српске владе да западне силе не искористе заузетост Русије питањем пољског устанка и ријеше источно питање на штету балканских народа, па је настојала да дође до споразума са балканским државама.¹⁶ У тој доста широкој акцији, она је морала озбиљно рачунати на Црну Гору. Спољнополитичке околности и бојазан од новог рата, који је војвода Мирко прижељкивао, били су повољнија околност за тјешње односе између Црне Горе и Србије. У таквим околностима неповјерење званичних кругова Цетиња према Србији морало је јењавати, а тијесна сарадња са њом појављивала се све више као нужност. Те су околности могле погодovati успјешнијим разговорима књагиње Даринке у Београду.

Владајући кругови на Цетињу настојали су да прикрију сврху путовања књагиње Даринке. Секретар руског конзулата у Дубровнику Макушев оправдано је претпостављао да циљ њеног путовања није боравак у Бечу, већ важна политичка мисија у Београду.¹⁷ Кружиле су и вијести да је она, отбоже, отпутовала за краће вријеме са Цетиња да би се тако избјегле свађе које су, због њеног присуства, могле избити у књажевој породици.¹⁸ О циљу њене мисије били су нешто касније дјелимично упознати руски дипломатски представници.

Аустријски функционери одмах су прозрели да књагиња Даринка има неку тајну мисију у Бечу.¹⁹ Далматински намјесник је дознао да књагиња Даринка путује у Београд. Он је био увјерен да она иде у Србију не само са знањем већ и уз пуну подршку руских конзула из Београда и Дубровника. Далматински гувернер сматрао је ову мисију вриједном нарочите пажње аус-

¹⁵ Архив спољне политике Русије, Главни архив (АВПР, ГА), V—A2, д. 248, л. 6—20, А. Влангали — Горчакову, 9/21. I 1863, бр. 3. — На овом извјештају, поред пасуса у коме Влангали износи мишљење да још нијесу сазрели услови да Србија поведе рат са Турском, Александар II је ставио: »Cet point de vue est aussi le mien«.

¹⁶ Г. Јакшић — В. Вучковић, нав. дјело, 161—181.

¹⁷ ДМЦ, ПС Макушев — Балабину, 31. I/12. II 1863, бр. 51.

¹⁸ В. Борђевић, нав. дјело, 191.

¹⁹ Хисторијски архив у Задру, Президијални списи Намјесништва (ИАЗ, ПСН), б. 474, с. 1, 219, р, шифрована депеша которског оружног капетана Сикорског Мамули, Котор, 10. II 1863.

тријске администрације, прије свега због дипломаатске вјештине црногорске књагиње.²⁰

Књагиња Даринка је стигла у Београд крајем фебруара 1863, а тамо се задржала око 15 дана.²¹ Она је у Београду доста добро примљена,²² а имала је намјеру да пропутује по унутрашњости Србије.²³

Пошто је било тешко дознати циљ мисије књагиње Даринке, њен долазак у Београд изазвао је разноврсна новинска тумачења и претпоставке. Књагиња је са великим љубопитством обилазила Београд. Посјета коју јој је учинио француски генерални конзул у Београду дала је повод за претпоставку да књагиња има неки врло тајни задатак. Сам Гарашанин допринио је мистериозности мисије црногорске књагиње. Он је дипломатским заступницима у Београду говорио да је књагиња Даринка допутовала у Београд једино због своје радозналости да упозна Србију, и као доказ за то наводио је гласове да она намјерава да посјети манастире Жичу и Студеницу. Гарашанин је, дакле, сакривао политички циљ доласка књагиње Даринке, па је истицао да је до њене посјете дошло изненада и да она није водила политичке разговоре. Предсједник српске владе износио је да је подозревао да је књагиња допутовала у Београд са циљем да измоли материјалну помоћ за Црну Гору и убиједи књаза Михаила да адоптира књаза Николу и тако испуни велику жељу војводе Мирка да његов син постане насљедник српског пријестолоа.²⁴

Требало је да књагиња Даринка настави разговоре које је у Београду водио Михаило Зега. Она је то почела објашњењима о ставу Србије према црногорско-турском рату 1862. Књагиња је пренијела мишљење црногорског двора о политици српске владе. Пошто су цетињски званични кругови увидјели да су хладни о-

²⁰ Исто, 310/р, Мамула — Рехбергу, 28. II 1863.

²¹ У Београд је књагиња Даринка допутовала 10/22. II 1863 (*Српске новине*, 19, 12/24. II 1863; *Видовдан*, 19, 12. II 1863). У пратњи књагиње били су: ађутант књаза Николе Матановић и књажев лични љекар др Панкраци (АВПР, ГА, V—A2, д. 248, л. 146—148, Н. Шишкин — Игњатјеву, 17. II/1. III 1863). Књагиња је 25. II 1863. обишла Лицеј (*Видовдан*, 20. 14. II 1863).

²² Књагињи Даринки су учинили куртоазне посјете многи чиновници, а књагиња Јулија је у њену част приредила пријем 29. II, на коме су били и сви српски министри (*Српске новине*, 22, 19. II/2. III 1863). Видјети: Д. Вујовић, *Књагиња Даринка. Политичка активност*, Цетиње 1968, 110—124.

²³ По извјештајима аустријскога конзула у Београду Васића, књагиња Даринка је намјеравала „да постигне политичку демонстрацију, јер се надала сјајним овацијама не само у Београду већ и по унутрашњости“, али је од тога одустала, јер влада није показала спремност да јој то омогући (В. Борђевић, нав. дјело, 190). Даринка је била врло интелигентна и културна жена, доста вјешт преговарач, а у ово вријеме имала је јак утицај на књаза Николу. Она је несумњиво, поред политичких амбиција, имала и своје личне, типично женске амбиције и сујету.

²⁴ АВПР, ГА, V—A2, д. 248, л. 146—148, Шишкин — Игњатјеву, 17. II/1. III 1863).

дноси између Београда и Цетиња велика сметња успостављању сарадње између Србије и Црне Горе, почела је код њих да сазријева мисао о нужности превазилажења међусобних оптужби и сумњичења. Зато је књагиња Даринка предложила књазу Михаилу да се престане са узајамним оптуживањем и озбиљно размисли о будућим односима између Србије и Црне Горе.²⁵

Књагиња је имала више сусрета са књазом Михаилом и Гарашанином.²⁶ Књаз Михаило јој је пребацивао због држања званичног Цетиња према Србији.²⁷

Разговори су тако имали за предмет сагледавање услова и метода за заједнички рад Србије и Црне Горе на националноослободилачкој борби, а тиме и испитивања могућности за склапање уговора о савезу између ове двије државе. Књаз је излагао гошћи из Црне Горе генералну линију своје спољне политике и изио своје увјерење да још није наступио тренутак за рат са Турском, јер за то још нијесу сазрели услови ни на унутрашњем, нити на спољном плану. Књаз Михаило је црногорској књагињи изложио своју велику амбицију да се стави на чело ослободилачког покрета балканских народа и тиме јој ставио до знања да Црној Гори неће дозволити да ту улогу она преузме. Из тога је било јасно да књаз Михаило жели да осигура своју пуну доминацију над свим Србима.²⁸

Завршни дио преговора са српском владом требало је да обави у Београду војвода Иво Раков Радоњић. Предвиђало се да он отпутује за Беч, гдје би се сусрео са књагињом Даринком (на њеном повратку из Београда), добио од ње обавјештења о преговорима, а затим пошао у Србију ради вођења завршних преговора са владом Илије Гарашанина. По том плану се предвиђало да војвода Радоњић, по завршетку преговора у Београду, пође у Цариград, ради разговора са Портом о одредбама мировног уговора између Црне Горе и Турске. Мислило се да књагиња Даринка пође из Беча у Париз, да затражи материјалну и дипломатску подршку Француске.²⁹ У међувремену је из Цариграда стигло обавјештење да је Porta одустала од изградње караула на црногорској територији. Пошто је добио такву вијест, књаз Ни-

²⁵ Архив Српске академије наука (АСАН), 12577/Б—10, извјештај францускога конзула у Београду Вотмилијанија, 12. III 1863, бр. 11.

²⁶ Из писма Илије Гарашанина војводи Мирку од 25. II/8. III 1863, дознајемо о „многим разговорима“ које је водио са књагињом Даринком о заједничким циљевима Црне Горе и Србије и његовим жељама „да овај долазак принесе све оне плодове којима се ја надам“. Гарашанин је том приликом обећавао да ће се старати да између Србије и Црне Горе „оснаже и утврде се свезе љубави и братства“ (Записи XIV (1935), 45—46).

²⁷ По алузији књаза Михаила на дочек књагиње Даринке у Београду, изнесеној у његовом писму И. Гарашанину из 1867. (Г. Јакшић — В. Вучковић, нав. дјело, 509).

²⁸ АСАН, 12577/8—10, извјештај Вотмилијанија, 12. III 1863, бр. 11; Д. Вујовић, *Књагиња Даринка*, 118.

²⁹ ДМЦ, ПС, Макушев — Игњатјева, 21. II/5. III 1863, бр. 81.

кола је сматрао да даљи боравак књагиње Даринке у Београду није потребан, па ју је позвао да се врати у Црну Гору. Он је сматрао да је сада излишан и њен одлазак у Беч. Истовремено се одустало и од мисије војводе Ива Радоњића.³⁰ По књагињи Даринки упућена је у Црну Гору и помоћ српске владе од 8.000 дуката.³¹ Она је била задовољна и својом мисијом и пријемом у Београду.³²

За ову мисију књагиње Даринке сазнало се и у Цариграду. И она и претходни додири између Црне Горе и Србије оцијењени су на Порти као ознака успостављања тјешњих односа, уперених против Турске. Да би Црну Гору одвојила од Србије, Порта је показала нешто већу спремност да изађе у сусрет црногорским захтјевима. То је олакшавало успјешан исход мисије војводе Ђура Матановића у Цариграду и допринијело да Порта одустане од градње караула на црногорској територији.³³

Обећање Порте да ће одустати од градње караула на црногорској територији ублажило је затегнутост у црногорско-турским односима. Даљи боравак књагиње Даринке у Београду, а нарочито предвиђени пут војводе Ива Радоњића, могли су се тумачити као демонстрација пријатељства између Црне Горе и Србије упереног против Турске, и нашкодити даљим преговорима Црне Горе са представницима Порте. Обећањем Порте отклоњена је, за извјесно вријеме, и опасност од рата између Црне Горе и Турске, а тиме је нестало и главног разлога због којег су званични кругови на Цетињу у датом моменту тражили тјешње односе са Србијом.

Мисија књагиње Даринке у Београду повољно је утицала на односе између двију књажевина. Званични кругови и у Београду и на Цетињу оцјењивали су је као догађај од велике важности за односе између Србије и Црне Горе.³⁴ Послије ове посјете постепено се напуштају веома хладни односи између звани-

³⁰ АВПР, ГА, V—A2, д. 725, л. 52—53, Макушев — Игњатјеву, 9/21. III 1863. бр. 94. — Књагиња Даринка је отпутовала 10. III 1863. из Београда за Црну Гору преко Базјаша и Беча (*Видовдан*, 25. 28. II 1863). На Цетиње је стигла 18. III 1863 (Д. Вујовић, *Књагиња Даринка*, 122).

³¹ Г. Јакшић — В. Вучковић, нав. дјело, 176.

³² АСАН, 12577/Б—10, извјештај Ботмилијанија, 12. III 1863, бр. 11; Књаз Михаило — Вуку Караџићу, 1/13. III 1863, *Преписка VII*, 672).

³³ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*. Књига друга, 1860—1868, Београд 1887, 226.

³⁴ Књаз Никола је био задовољан мисијом књагиње Даринке у Београду. У писму упућеном књазу Михаилу, по повратку књагиње Даринке на Цетиње, јавља да је задовољан што је примио његово „увјерење у патриотска осјећања“ (Књаз Михаило књазу Николи, 12/24. V 1863, *Записи III* (1928), 29). — Нешто касније, у августу 1864, Гарашанин је у писму књагињи Даринки изнио нужност добрих односа између Црне Горе и Србије, и при том додао: „Ви сте, Светла књагињо, овај драгоцјеној цели пут прокрчили и отворили“. Државни архив Србије, Архива Илије Гарашанина (ДАС, ИГ), Гарашанин — књагињи Даринки, августа 1864).

чних кругова у Београду и на Цетињу и све више се истиче потреба сагласног, заједничког, рада.³⁵

Успостављање бољих односа између Црне Горе и Србије поздравила је Русија. Горчаков је препоручио књазу Николи да настави са јачањем одбрамбене моћи Црне Горе, а да при томе својом политиком у турским областима не даје Порти повода за нова оптуживања и заплете.³⁶

Иако су додире представника Србије и Црне Горе крајем 1862. и почетком 1863. године допринијели побољшању односа између ових држава, неповјерења и подозрења њихових званичних кругова нијесу престала. Средином 1863. књаз Никола је поново оптуживао српску владу да у Црну Гору шаље своје агенте који покушавају да врбују чак и војводе и сенаторе Новицу Церовића и Миљана Вукова. Књаз Никола је гледао с великим неповјерењем и огорчењем на рад српских агената не само у Црној Гори већ и у оним областима које је сматрао црногорском интересном сфером.³⁷ Вијести о доласку агената Илије Гарашанина у Херцеговину особито су увећале сумње званичних црногорских кругова у политику београдске владе према Црној Гори. Те сумње су појачане нарочито од када се дознало за нове везе српске владе са Луком Вукаловићем. Књаз Никола и војвода Мирко схватали су те везе као акцију српске владе против Црне Горе, срачунату на слабљење црногорског утицаја у Херцеговини.

Због неиспуњених очекивања, до чега је неминовно морало доћи у условима неуспјешног црногорско-турског рата, опале су наде Херцеговаца у помоћ Црне Горе. Иако су гајили велике симпатије према њој, Херцеговци су из недавног искуства извукли поуку да Црна Гора није у могућности да им пружи такву помоћ која би њиховом ослободилачком покрету гарантовала успјех.³⁸ Због тога су у заједничком раду Србије и Црне Горе видјели један од главних услова за успјех устаничког покрета, у чему су

³⁵ Књаз Михаило је у писму од 12/24. II 1863. књазу Николи износио да „у нашем искреном споразумењу и уверењу лежи зацело најјаче јемство за нашу будућност“, и своје увјерење „да ћемо свагда погодити пут којим нам ићи ваља, да би одговорили великим дужностима које наспрам српства имамо“ (Записи III (1928), 299—300).

³⁶ ДМЦ, ПС, Горчаков — Петковићу, 29. II/12. III 1864, бр. 729 — строго тајно.

³⁷ Књаз Никола се жалио Петковићу да српска влада настоји да поткупи утицајне главаре и преко њих изазове преврат у Црној Гори. На Цетињу је у затвору држан неки Мерчеп, за кога су мислили да је један од агената српске владе који би, наводно, могао дати важна обавјештења. Петковић је саопштио својим шифрованим извјештајем: „Књаз Михаило жели, додала је Његова Свјетлост, да игра улогу Виктора Емануела и поступи са мном онако како је поступљено са напуљским краљем“ (ДМЦ, ПС, Петковић — Игњатјеву, 26. VII/7. VIII 1863, бр. 201).

³⁸ Видовдан, 2. 3. I 1863.

они имали истакнуту улогу. Тако се ствара повољнија политичка клима за јачање утицаја Србије у Херцеговини.

На Цетињу су знали да Илија Гарашанин у књазу Николи гледа супарника књаза Михаила. Они су вјеровали да српска влада настоји да Србији осигура улогу ујединитеља српског народа и ради тога мора умањити важност Црне Горе. Предосјећајући крајњи исход такве акције, владајући кругови на Цетињу подозрејавају од свега што је могло изгледати уперено против политичких интереса Црне Горе и њене династије.

Било је у ставу владајућих кругова на Цетињу доста заснованог на произвољним тумачењима и неоснованим оптужбама, али су им и неки поступци српских агената давали право да се према Србији односе са великим неповјерењем.

Још почетком 1863. Илија Гарашанин је одржавао везе са Луком Вукаловићем. Вођа херцеговачког устанка слао је, у јануару те године, своју повјерљиву личност Вула Правицу у једну мисију код Гарашанина, а за везе са њим користио је и Михаила Квекића, брата црногорске књагиње Даринке.³⁹

Гарашанин се нарочито прибојавао да војвода Мирко не изазове нове нереде у Херцеговини, плашећи се да догађаји не крену тако да Србију неприпремљену приморају да се укључи у оружани сукоб са Турском. Отуда је он био одлучно против свега што је могло изазвати Турску на рат са Србијом и омогућити Аустрији да се прошири на Балкану.⁴⁰ Зато је српска влада покушавала да ангажује француску дипломатију и искористи француски утицај на Цетиње да би црногорском књазу сугерисала нужност одржавања мира са Турском и одвратила га од агитације у Херцеговини. Тако су јаке везе Црне Горе са још неумиреном Херцеговином изазвале стрепње српске владе од нових немира које је могла изазвати сепаратна акција Црне Горе. Отуда српска влада настоји да ангажује француску дипломатију да посредује не само између Црне Горе и Турске већ и између Херцеговаца и турских власти. Због тога су и везе српске владе са Луком Вукаловићем у овом тренутку одржаване, добрим дијелом, ради осујећивања новог устанка у Херцеговини. Ради тога српска влада настоји да измири званично Цетиње са прослављеним херцеговачким војводом и склони књаза Николу да војводу Вукаловића позове у Црну Гору, чиме би био умањен његов утицај и рад на устаничком жаришту у Херцеговини.⁴¹

³⁹ ДАС, ИГ, М. Квекић — Гарашанину, 2/14. II 1863.

⁴⁰ АВПР, ГА, V—A2, д. 248, л. 56—57, Шишкин — Игњатјеву, 16/28. II 1863, бр. 91; л. 76—77, Шишкин — Новикову, 2/14. V 1863. бр. 237.

⁴¹ Архив Министарства иностраних послова Француске (АМСФ), Turquie, Constantinople, 359, ф. 269—272, Мутје — министру иностраних послова, Терапија, 16. VII 1863, бр. 135, ф. 332, Мутје — министру иностраних послова, 13. VIII 1863, бр. 151; ф. 389, Министар иностраних послова — Мутјеу, Париз 28. VIII 1863, бр. 64.

С прољећа 1863. долази до покрета Миридита у Албанији. Када је Црна Гора успоставила везе с албанским устаницима, схваћено је то као предзнак озбиљнијих немира и због тога забринуло дипломатске заступнике сила у Цариграду.⁴² Бојазан Турске од немира на Балкану била је повећана још и тиме што Херцеговина није била још сасвим умирена. Зато се везе које званично Цетиње одржава са Херцеговцима схватају као тежња Црне Горе да се у Херцеговини поново дигне устанак.⁴³

Гласови о немирима у Херцеговини и спору Црне Горе са Турском око градње турских караула на црногорској тиреторији примљени су у Србији као предзнак нових сукоба са Турском. Народ је вјеровало да ће ти гласови распалити ратни дух и приморати српску владу да поведе енергичну политику.⁴⁴

Сваког прољећа, већ низ година, чујали су се гласови да ће доћи до рата балканских народа са Отоманском царевином. Те вијести је са нарочитом ревношћу преносила у Цариград Аустрија, скрећући тако Турској пажњу на опасност која јој пријети од Србије и Црне Горе и побољшавајући услове за своју пропаганду и утицај на Балкану. Премда овакве вијести нијесу биле сасвим тачне, Порта им је вјеровала, па је појачала своје гарнизоне на границама Србије и Црне Горе, задајући тако још једну бригу званичном Београду. Српска влада, наиме, плашила се да Турска сама не поведе рат против Србије и Црне Горе.⁴⁵

С друге стране, српска влада се нарочито интересовала пољским устанком, јер је сматрала да би Русија, у околностима ангажованости око тога питања, била онемогућена да пружи заштиту Србији у оружаном сукобу с Турском. Дијелом због тога, Гарашанин се с прољећа 1863. године одлучно супротставио књазу Михаилу, који је помишљао на рат са Турском, и својим енергичним пријетњама склонио га на одржавање мира.⁴⁶

*

Пратећи европска кретања и проучавајући околности за вођење акције балканских народа, Гарашанин је настојао да се балкански народи што тјешње вежу, па је у том правцу појачао дипломатски и политички рад. Како је Црна Гора у његовим плановима била чињеница са којом се морало рачунати, он је средином новембра 1863. у поруци књазу Николи изнио озбиљност ситуације и истакао нужност склапања споразума између Црне Горе и Србије, „како би поступак и држање у Црној Гори и

⁴² АСАН, 12577/Б—10; Мутје — министру иностраних послова Француске, Пера, 7. VIII 1863.

⁴³ Исто, Мутје — министру иностраних послова, 20. VIII 1863.

⁴⁴ Србобран, 19, 13. II 1863.

⁴⁵ АВПР, ГА, V—A2, д. 248, л. 152—157, Шишкин — Игњатјеву, 22. IV/4. V 1863.

⁴⁶ Исто.

Србији једнообразан био, те да би с тим у стању били приближити се бољој будућности кад срећан час наступи“. Српској влади је било посебно стало да зна каквим војним средствима Црна Гора може располагати у случају рата.⁴⁷

Спољнополитичке прилике и турске оптужбе против Србије заостравале су њене односе са Отоманском империјом и истицале потребу зближавања Србије и Црне Горе. Те околности су допринијеле да се Гарашанинова порука на Цетињу узме у обзирно разматрање. Послије ње се осјетила већа спремност званичних кругова на Цетињу да раде у споразуму са Србијом. Почетком 1864. године Петковићу је изгледало да су односи између Црне Горе и Србије врло присни и да је њихов циљ постизање споразума.⁴⁸

Односи Србије са Турском посебно су се заострили узбуном Осман-паше, гувернера Босне, крајем фебруара 1864. године. Та узбуна била је одговор турских функционера на алармантне вијести о све већој опасности која Турској пријети од сазријевања услова за оружани ослободилачки покрет на Балкану. Тај потез су на Порти тумачили као неопходну одбрамбену мјеру против опасности од могуће заједничке акције Србије и Црне Горе и агитације мађарских и италијанских агената.⁴⁹

Чујало се да Црногорци, без обзира на неповољан исход рата који су водили с Турцима, настоје да онемогуће пацификацију Херцеговине, да би путем нових немира у њој покренули Србију и српски народ на нови рат с Турском. Аустријске уходе дознале су да су Црногорци у прољеће 1863. године настојали да онемогуће слање једне делегације Херцеговаца у Цариград.⁵⁰

И књаз Никола је неким својим индискретним изјавама, којима је настојао да Турску примора на уступке, побуђивао Порту да се прибојава од Србије и њених веза са Црном Гором, чиме је, у ствари, турској влади стављао до знања да су црногорско-српске политичке везе уперене против Турске.⁵¹

⁴⁷ АВПР, ГА, V—A2, д. 726, л. 225, Петковић — Игњатјеву, 28. I/9, II 1864, бр. 22 — шифровано.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ АВПР, К. д. 30, л. 204—206, Новиков — Горчакову, 26. II/10. III 1864; л. 263, Новиков — Горчакову, 10/22. III 1863; 1330—332, Новиков — Горчакову, 24. III/5. IV 1864, бр. 48.

⁵⁰ ДАЗ, ПСН, в. 474, с х/1, бр. 535/р, извјештај цавтатског претора оружном капетану у Дубровнику, 17. IV 1863, бр. 71.

⁵¹ Крајем децембра 1863, године, у току преговора књаза Николе са Омер-Февзи-пашом у Острогу око ревизије мировног уговора Црне Горе са Омер-пашом из 1862, књаз Никола је говорио да би он, да је богат као Ротшилд, одмах купио 30.000 пушака и приморао Турску да Црној Гори да луку на Јадранском мору. Том приликом књаз Никола је рекао да се Србија наоружава, да је Црна Гора успоставила тјешње везе с њом, да ће српска влада помоћи Црну Гору у војном материјалу и да ће се Црна Гора укључити у покрет који ће створити велику словенску државу на Балкану. (АВПР, К. д. 30, Новиков — Горчакову 12/24. I 1864, бр. 6).

Тако су околности с прољећа 1864. године српској влади изгледале врло компликоване. Илија Гарашанин се тада прибојавао да црногорски владајући кругови не учине какву несмотреност и тако изазову оружани сукоб са Турском, па им је препоручивао велику обазривост.⁵²

Стрепње српске владе од преурађене акције Црне Горе нарочито су проистицале из вијести о новим везама званичног Цетиња с италијанским покретом.⁵³ Преурађена акција Црне Горе могла је створити врло тешку ситуацију за Србију. Ако би дошло до рата Црне Горе са Турском, београдска влада би могла бити оптужена за „издајство“ према националном покрету ако би остала по страни, а могла би довести у питање и сами политички опстанак Србије.

По Гарашаниновом схватању, сваки локални покрет и преурађена акција слабила је снаге за одлучну националноослободилачку акцију, па је енергично био против њих. Он је хтио да се прије но се поведе широка оружана акција, Србија војнички спреми и бар са Црном Гором склопи споразум о заједничком раду. Због тога настоји да књаза Николу убиједи у штетност сепаратних и локалних акција, и истиче нужност споразумијевања са Србијом.⁵⁴

Књаз Никола није био спреман да прихвати савјете Гарашанина, вјерујући да би то спутавало Црну Гору у самосталним акцијама и довело је у зависан однос према Србији. Црногорски књаз се заносио плановима да политичком активношћу добије што повољније и утицајније мјесто у односима балканских држава и тако избјегне да дође у подређен положај према Србији. Неповјерљив према црногорском књазу, Гарашанин је покушао да искористи утицај књагиње Даринке на Цетињу, да би преко ње упливисао на званичне црногорске кругове. Зато јој је препоручивао да ради на постизању споразума између Србије и Црне Горе.⁵⁵

Када су на Цетињу одлучили да покушају изгладити односе са званичном Србијом, настојали су да из тога извуку што више користи. Ради остварења политичких циљева Црној Гори је било потребно да се материјално припреми за вођење рата. Недостатак оружја био је акутан проблем. Рјешење тог проблема схватано је као задатак од изузетног значаја. Извлачећи поуку из рата са Турском 1862. године, владајући кругови увиђају да је наоружавање модернијим оружјем једно од примарних сре-

⁵² ДАС, ИГ, Гарашанин — књазу Николи, 5/17. III 1864. у „Изводу преписке“.

⁵³ Г. Јакшић — В. Вучковић, нав. дјело, 201.

⁵⁴ ДАС, ИГ, „Инструкције Гну Ђоши“ из 1864.

⁵⁵ Исто, Гарашанин — књагињи Даринки, августа 1864.

дстава остварења националноослободилачког програма Црне Горе. Материјалне околности, међутим, нијесу омогућавале да она сама дође до њега.⁵⁶ Стога се доноси одлука да се оспредњаче и неизолучене пушке преправе у изолучене острагуше.

На Цетињу су сматрали да је српска влада заинтересована за наоружавање црногорске војске и да, зато, неће одбити црногорску молбу за помоћ у војном материјалу. Да би до такве помоћи што прије дошли, изасланици Цетиња изјављивали су у Београду да ће се црногорски књаз придржавати савјета српске владе, тј. да оружје које буде добила из Србије Црна Гора неће употријебити на то да пријевремено изазове Турску, већ ће стрпљиво чекати док се и Србија не припреми за рат.

У априлу 1864. књаз Никола је послао у Београд и Букурешт, у политичку мисију, свог ађутанта Маша Врбицу. Ова мисија није била уговорена са српском владом.

Ађутант црногорскога књаза боравио је у Београду осам дана. Он је у више наврата разговарао с Гарашанином, а примљен је и код књаза Михаила. Врбица је прикривао циљ ове своје посјете, изазивајући тако посебну радозналост у Београду. Премда је од рускога конзула у Београду тражио препоруку за рускога конзула у Букурешту, Врбица није хтио било шта рећи о циљу те своје посјете.⁵⁷

Послије повратка Маша Врбице из Букурешта (гдје се, поред осталог, сусрео са Раковским), Гарашанин је рускога конзула у Београду обавијестио да је Врбица имао задатак да прикупи податке о расположењу јавног мњења, како у Србији тако и у Румунији, и војном и финансијском стању ове двије државе.

По повратку из Букурешта, Врбица је пошао у Крагујевац, да би обишао тамошњу фабрику оружја. У више разговора с Гарашанином, представник црногорскога књаза је настојао да дозна какву политику српска влада намјерава да води према Турској. Саопштавајући Гарашанину да материјалне околности не дозвољавају Црној Гори да се припреми за рат са Турском, Врбица је изнио да би за његову земљу било од велике важности ако би јој српска влада поклонила двије белгијске машине за изолучивање пушака које су Црногорци заплијенили у последњим ратовима са Турском. Врбица је, такође, тражио да српска влада поклони Црној Гори и машине за израду топовске муниције. Предсједник српске владе је обећао да ће у Црну Гору послати двије машине за изолучивање пушака и једног мајстора који би их монтирао и обучио неколико људи за рад на њима.

Гарашанин је преко Врбице упутио црногорском књазу савјет да води обазривију политику, слиједи примјер Србије, при-

⁵⁶ АВПР, ГА, д. 726, л. 30—31, књаз Никола — Горчакову, 25. I/6. II 1864.

⁵⁷ Исто, д. 250, 1. 327—328, Шишкин — Игњатјеву 23. III/4. IV 1864.

према се за рат са Турском и стрпљиво чека повољан тренутак за оружану акцију.⁵⁸

Загонетни боравак Маша Врбице у Београду и Букурешту изазвао је на Порти, навиклој да у сваком политичком контакту између балканских држава види блиску опасност за Турску, посебну забринутост. Руски амбасадор у Цариграду, да би отклонио притисак Турака на Црну Гору, увјеравао је Порту да Врбичина мисија није имала политички карактер.⁵⁹

Српска влада је упутила у Црну Гору машине за изолучивање пушака, док је остале, које је тражио књаз Никола, сматрала неподесним за транспортовање у Црну Гору.⁶⁰

Слање машине за изолучивање пушака из Србије у Црну Гору био је први видљиви знак успостављања нешто ближих односа између владајућих кругова у Београду и на Цетињу. Нови знак тог приближавања било је кумовање књазом Михаилом при крштењу Зорке, прве кћерке књазом Николе, — сматрало се да ће то кумство допринијети зближавању двију династија. За заступника књазом Михајла одређен је државни савјетник Ђорђе Миловановић.⁶¹

Одлазак Ђорђа Миловановића у Црну Гору искоришћен је за важну политичку мисију код књазом Николе. Илија Гарашанин је припремао Миловановића за ову мисију и дао му писмене инструкције за разговор са књазом Николом. Требало је да Миловановић црногорском књазу изнесе општу политичку ситуацију у Европи и мишљење српске владе о томе какав став Србија и Црна Гора ваља да заузму у тој ситуацији. Придржавајући се генералне линије тадашње политике Гарашанина, заступник књазом Михаила је требало да савјетује књазу Николи да избјегава преурањене, а посебно сепаратне акције, јер би оне само умањиле снаге потребне за одлучну борбу са Турском. Да би се такве акције избјегле, Цетињу је требало пренијети и мишљење српске владе да је нужан заједнички рад владајућих кругова у Београду и на Цетињу. По инструкцијама, савјетник Миловановић је, даље, имао да упозна Цетиње и са тим да српска влада

⁵⁸ Карактеристично је да је заступник црногорског књазом настојао да на особит начин истакне улогу Црне Горе и њене заслуге за ослободилачки покрет на Балкану. Он је пркосио Турској и њеним функционерима у Београду и желио да јавно мњење подстакне против свих који су били за мирољубиву политику према Отоманској царевини. Да би то истакао, Врбича је организовао у Београду банкет у част шестогодишњице црногорске победе на Граховцу и за то утрошио 200 дуката које је од српске владе добио на име путних трошкова до Цетиња. Представници српске владе одбили су да присуствују овом банкету (АВПР, ГА, д. 250, л. 91—92, Шишкин — Игњатјеву, 15/27. V 1964, бр. 184).

⁵⁹ АВПР, К. д. 30, л. 495—496, Новиков — Горчакову, 4/16. V 1864. и извјештај руског генералног конзула у Букурешту, 12/24. V 1864, бр. 16.

⁶⁰ ДАС, ИГ, Гарашанин — књазу Николи, 1/13, XI 1864.

⁶¹ Књаз Никола — књазу Михајлу, 11/23. XII 1864. и књазу Михаилом — књазу Николи, 25. XII 1864/6. I 1865, Записи, XIV (1935), 50; књазу Михаилом — књазу Николи, 31. XII 1864/12. I 1865. Записи III (1928), 300.

замишља обрачун са Турском као борбу на живот и смрт, за коју се треба упорно припремати. Припреме би требало да буду извођене у највећој тајности, а до почетка рата нужно би било избјегавати сукобе, задржавајући увијек по неко отворено питање које би могло послужити као повод за рат са Турском.

Заступник књаза Михаила био је упознат са неким ранијим разговорима о наслеђу српског пријестолоа. У тим разговорима је изношено да је књаз Никола изражавао жељу да га књаз Михаило усвоји за престолонаследника, уколико не буде имао природног наследника. За случај да се то питање постави на Цетињу, Миловановић је требало да изјави да српски књаз још није донио одлуку о наслеђству пријестолоа, да ће водити рачуна о жељи књаза Николе али одлуку неће донијети док не наступе околности које би доказивале корисност доношења таквог рјешења.⁶²

Питање наслеђа српског пријестолоа сматрано је особито важним. Оно је било повезано са страначким борбама у Србији. За њега су биле заинтересоване и велике силе, јер су у књажевој личности гледале један од канала свог утицаја у Србији. За ово питање била је праочито заинтересована Русија, која је настојала да престолонаследник буде личност на коју ће моћи утицати онако како је то могла на књаза Михаила.⁶³

Премда су се чујале разне претпоставке о томе ко ће бити наследник књаза Михаила, у Србији је превладавало мишљење да то може бити једино неки од чланова династије Обреновића или Карађорђевића, јер су снаге које су их подржавале биле доста јаке.

У либералној партији у Србији било је људи који су жељели да књаз Михаило посини црногорскога књаза Николу. Либерали су тврдили да би такав акт био од велике важности, јер би се на тај начин Србија и Црна Гора ујединиле у једну државу.

Ипак, реалнији политичари су увиђали да су тешко остварљиве наде да књаз Никола буде изабран за наследника књаза Михаила. Усиновљење књаза Николе од стране књаза Михаила наишло би на јак отпор међу Србијанцима, који су себе сматрали политички зрелијим од Црногораца, а на књаза Николу гледали као представника једне племенске самовоље, коју они не би хтјели прихватити. Осим тога, избор књаза Николе за наследника српског пријестолоа не би био по вољи ни Русији, која у то вријеме није вјеровала црногорском књазу, пошто је сматрала да је он профранцуски оријентисан.⁶⁴

Државни савјетник Миловановић допутовао је на Цетиње заједно с ађутантом књаза Михаила, капетаном Љубомиром И-

⁶² ДАС, ИГ, „Инструкције Гну Ђоши“ из 1864; видјети: В. Ј. Вучковић, *Политичка акција Србије*, 319.

⁶³ АВПР, К. д. 36, л. 532—538, Игњатјев — Горчакову, Цариград, 6/18. IV 1865.

⁶⁴ Исто, 1. 539—543, Шишкин — Игњатјеву, 14/26. IX 1864, бр. 418.

вановићем. Заступник књаза Михаила одушевљено је дочекан у црногорској пријестоници,⁶⁵ као што је и успостављање кумовских веза између династија Обреновића и Петровића, схваћено као знак њиховог зближавања, с одушевљењем примљено у Црној Гори.⁶⁶ Изасланик српскога књаза задржао се у Црној Гори око 20 дана.⁶⁷

У разговорима са заступником књаза Михаила, књаз Никола је изјавио да је задовољан његовим објашњењима, па је изразио намјеру да убудуће одржава добре односе са српском владом. Кривицу за дотадашње свађе са српском владом он је приписао свом оцу — војводи Мирку. Црногорски књаз је увјеравао Миловановића да се ослободио очевог утицаја и обећао је да ће свесрдно радити на ослобођењу и уједињењу српског народа.⁶⁸

У току ових разговора књаз Никола је изнио и своје мишљење о могућности усаглашавања тактике националноослободилачке акције Србије и Црне Горе. Он и војвода Мирко су били мишљења да тактика националноослободилачке борбе Србије и Црне Горе не може у свим појединостима бити уједначена, пошто посебне околности, начин живота и менталитет Црногораца онемогућавају да у цјелини буде прихваћена тактика коју је Гарашанин препоручивао.

Књаз је изразио и жељу да из Србије дође неколико способних људи који би били примљени у црногорску државну службу. У првом реду желио је да му српска влада упути човјека за његовог личног секретара. У доласку тих људи на Цетиње књаз Никола је видио могућност да отпусти из своје службе

⁶⁵ Заступник књаза Михаила стигао је на Цетиње 10/22. I 1865. године. Дочекали су га војводе Мирко Петровић, Петар Вукотић, Анто Даковић и маса народа. (АВПР, ГА, V—A2, д. 724, л. 11—14, Петковић — Стремоухову, 21. I/2. II 1865, бр. 22).

⁶⁶ АМСПФ, С, в. 14, Вјет — министру иностраних послова, 2. II 1865. бр. 62.

⁶⁷ Ђорђију Миловановићу је показано неколико јединица црногорске војске и радионица за изолучивање пушака (АВПР, ГА, V—A2, д. 724, л. 11—14, Петковић — Стремоухову, 21. I/2. II 1865). Он се врагио у Београд, заједно са капетаном Ивановићем, 26. II/10. III 1865. (Ђ. Миловановић — књазу Николи, 28. II/12. III 1865. Записи XIV (1935), 112—113).

⁶⁸ Књаз Никола је изјављивао Миловановићу да ће бити спреман, чим Србија објави рат Турској, да се, ако то захтијевају интереси народа, одрече пријестола и прими команду над једним пуком коњаника или, ако он буде каква сметња, чак напусти Црну Гору и пође у иностранство. (Г. Јакшић — В. Вучковић, нав. дјело, 204—205). Превод извјештаја Миловановића о боравку у Црној Гори достављен је руском цару. Поред пасуса у извјештају у коме је изнесена наведена изјава књаза Николе, Александар II ставио је опаску: „Врло племенито“. Када је ову изјаву књаз Никола поновио пред својим оцем, војвода Мирко је рекао: „Не! Зашто да живимо у туђим крајевима; и зашто да не останемо међу својим народом. При томе, ни Бог не зна колико нас разједињава“. (АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 360—367, Извод из примједби о Црној Гори Ђ. Миловановића).

странце, у којима је гледао туђе агенте и непријатеље Црне Горе.⁶⁹

Миловановић је био задовољан боравком у Црној Гори и пријемом на који је тамо наишао.⁷⁰

Мисија Ђорђа Миловановића допринијела је да се, бар по изгледу, успоставе бољи односи између званичних кругова Србије и Црне Горе.

Нови моменат у политичком приближавању Србије и Црне Горе било је учешће заступника књаза Николе, војводе Петра Вуковића, на прослави педесетогодишњице другог српског устанка, која је одржана у Топчидеру почетком јуна 1865.⁷¹

Прослава педесетогодишњице другог српског устанка била је за српску владу врло деликатна ствар. Она је на својеврстан начин указивала на смјер спољне политике Србије, и због тога је носила опасност од заоштравања односа са Турском. У овој свечаности Порта је видјела јасну ознаку припремања Србије за рат са Турском, а за такво увјерење налазила је потврду и у вијестима о тјешњим везама Србије са Црном Гором.⁷²

Турска и Аустрија су биле против прослави педесетогодишњице другог српског устанка, а руска влада је савјетовала српској влади да одустане од ове у суштини антитурске демонстрације⁷³

Како српска влада није могла одустати од ове прославе, изменила је њен карактер да би избјегла да буде оптужена да организује панславистичку манифестацију и антитурску демонстрацију. Зато ју је јако уплашила вијест која се појавила у српским новинама да је књаз Никола и непозван кренуо за Београд, да би присуствовао прослави у Топчидеру. Долазак црно-

⁶⁹ Излажући своје мишљење о политици Србије и тактици ослободилачке борбе, војвода Мирко је рекао да стални сукоби Црногораца са Турском и губитак неколико Црногораца не могу довести до пада независности Црне Горе, а да би пад Србије значио губитак могућности за вођење шире ослободилачке акције. „Нама Црногорцима не смета да се почешће посвађамо са Турцима, да нас они не би сасвим заборавили, и тиме Србији одржавамо дух мржње против заједничког непријатеља. Србија, пак, дужна је да се држи мудро, да се привремено задржава у садашњем положају и тек тада предузме нешто озбиљно када вјероватно буде могуће очекивати успјех“. (АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 360—367, Извод из примједби о Црној Гори Ђ. Миловановића).

⁷⁰ АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 18, Петковић — Стрмоухову, 28. I/9, II 1865, бр. 28. — По савјетнику Миловановићу књаз Никола је упутио одликовања за књаза Михаила и неке виђеније људе у Београду (Књаз Михаилу — књазу Николи, 27. II/11. III 1865, Записи III (1928), 366); Ђ. Миловановић — књазу Николи, 28. II/12. III 1865; Записи XIV (1935), 113).

⁷¹ Књаз Михаилу — књазу Николи, 7/19. IV 1865, Записи III (1928) 366—367; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, II, 376.

⁷² АВПР, К. д. 37, л. 3—12, Игњатјев — Горчакову Цариград, 20. IV/2. V 1865, бр. 89.

⁷³ Исто, д. 37, л. 90—92, Игњатјев — Горчакову 27. IV/9. V 1865. бр. 108; ГА, V—A2, д. 251, л. 141—142, Игњатјев — Стрмоухову, 13/25. IV 1865. бр. 157; л. 145, тајна депеша Игњатјева отправнику послова рускога генералнога конзулата у Београду В. Јонину, 12/24. IV 1865, бр. 246.

горскога књаза на ову прославу био је врло неповољан српској влади, па је она ангажовала руску дипломатију да отклони такву могућност.⁷⁴

Војвода Петар Вукотић, у чијој се пратњи налазио ађутант књаза Николе сердар Михаило Зега, одушевљено је дочекан у Београду. Он се интересовао за војно стање Србије и разговарао о слању војне помоћи за Црну Гору.⁷⁵ Заступник књаза Николе пренио је српској влади књажеву молбу да она Црној Гори поклони једну батерију брдских топова. Књаз Михаило је задовољење тој молби једину сметњу налазио у томе што је вјеровао да Аустрија неће дозволити превоз топова преко своје територије. Заступник књаза Николе преузео је на себе да код бечке владе испослужује дозволу за транспорт ових топова из Србије у Црну Гору. Он је и успио да добије такву дозволу, па је о томе јавио српској влади.⁷⁶

По повратку у Црну Гору, заступник књаза Николе на топчидерској прослави изјављивао је да је задовољан стањем у Србији. Он је мислио да би ослободилачку акцију на Балкану требало водити у наслону на Русију. У тој акцији Србија би имала првенство, а уређење будуће уједињене државе на Балкану, по резонувању Вукотића, требало је да буде конфедерација балканских књажевина под покровитељством Русије.⁷⁷

Спољна ознака зближавања владајућих кругова Србије и Црне Горе била је и доста љубимна преписка која је почетком 1865. године вођена између књажева Михаила и Николе. Она је одзвањала великим одушевљењем за заједничке циљеве Србије и Црне Горе.⁷⁸

У току разговора са Миловановићем књаз Никола је истакао нужност снабдијевања црногорске војске новим наоружањем. Црногорски књаз је тражио од српске владе помоћ у оружју и војном материјалу. Потребе Црне Горе изнесене су у једном писму, које је капетан Ивановић предао Гарашанину. Србија је

⁷⁴ Отправник послова рускога генералнога конзулата у Београду В. Јонин послао је више телеграма руском амбасадору у Бечу грофу Штакелбергу и којима је преносио молбу предсједника српске владе да се спријечи долазак књаза Николе у Београд. Премда истинитост вијести о намјери књаза Николе да дође у Београд није била потврђена, Гарашанин је био задовољан тек онда када је преко руске дипломатије добио обавјештење да у Београд не путује књаз Никола, већ његов заступник војвода Петар Вукотић (АВПР, ГА, V—A2, д. 251, л. 70—74, В. Јонин — Стремоухову, 25. VI/1. VI 1865, бр. 149).

⁷⁵ АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 135—139, Петковић — Стремоухову, 27. VI/9. VII 1865, бр. 176.

⁷⁶ АСАН, 12577/Б—13, извјештај Ботмилијанија, 31. III 1866, бр. 183.

⁷⁷ АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 135—139, Петковић — Стремоухову, 27. VI/9. VII 1865, бр. 176.

⁷⁸ Књаз Никола — књазу Михаилу, 29. IV/11. V 1865. и књаз Михаило — књазу Николи, 7/19. VI 1865. Записи III (1928), 367—368; ДАС, ИГ, књаз Никола — Гарашанину, 18/30. VI 1865; ДМЦ, Н I, књаз Никола — књазу Михаилу, 28. VI/10. VII 1865.

тада обећала помоћ у најнужнијем оружју, које би било одмах упућено, а остало би се повремено слало.⁷⁹ Осим војног материјала, књаз Никола је тражио да се у Београду изради план за подизање једне касарне на Цетињу.⁸⁰

У ово вријеме црногорска војска није имала модернијег наоружања. Оно је, већим дијелом, било приватна својина Црногораца. Почетком владавине књазу Николе у Црној Гори је било свега 4.000 државних пушака капсулача, око 3.000 неизолучених капсулача, узетих у боју на Граховцу 1858. године, 12 малих топова, за које су, на веома примитиван начин, израђивана ђулад на Цетињу. Једини пушкар налазио се на Цетињу, а у Ријеци Црнојевића је прављена нека врста слабог барута.⁸¹ Оскудна војна средства била су исцрпљена у рату 1862. године. За набавку новијег и модернијег наоружања није било новца.

Црногорска војска је задржавала своју стару организацију засновану на братственичко-племенском принципу, а читава је била народна. Сталнога кадра није било, нити иједног школованог официра. Чинила ју је готово искључиво пјешадија, јер других родова и служби скоро и није постојало.

Припреме за рат са Турском захтијевале су, прије свега, снабдијевање оружјем и другим војним материјалом. Финансијских средстава није било толико да се одједанпут набави већа количина оружја, па се недостатак модернијег оружја покушавао ублажити преправком старих на нови систем изолучених пушака. Изолучивање пушака вршено је у оружаној радионици на Ријеци Црнојевића, чије је машине, као што је речено, српска влада дала Црној Гори.⁸² У оружној радионици на Цетињу, истовремено је израђивана пушчана муниција.⁸³

Преправком и оправком оружја црногорска војска није се могла материјално припремити за рат са Турском. Основни начин рјешавања недостатка оружја био је набавка и помоћ са стране. Недостатак оружја и необученост у руковању модерним наоружањем сматран је у Црној Гори за горући проблем.

Књаз Никола је рачунао да ће слањем помоћи у наоружању српска влада ублажити проблем недостатка оружја, који је,

⁷⁹ ДАС, ИГ, Гарашанин — књазу Николи, 18/30. VI 1865.

⁸⁰ Ђ. Миловановић — књазу Николи, 28. II/12. III 1865. Записи XIV (1935), 112—113.

⁸¹ *Педесет година на престолу Црне Горе*, Цетиње 1910, 50.

⁸² ДАС, ИГ, Гарашанин — књазу Николи, 1/13. XI 1865.

⁸³ Никола I, *Стање Црне Горе по рату 1862*, Записи VIII (1931), 27. — Машина за изолучивање пушака инсталирана је у оружној радионици на Ријеци Црнојевића крајем 1865. За погон машина служила је вода. Управа над радионицом повјерена је једном искусном мајстору из Србије, који је добијао плату од српске владе. Ту је радило 16 црногорских младића, званих „књажеви питомци“. Почетком 1866. године у радионици су изолучиване пушчане цијеви, оправљане пушке и израђивани бајонети. Постојала је намјера да се пређе на преправку кременача у изолучене штупце (АВПР, ГА, V—A2, д. 729, л. 63—65, Петковић — Стремоухову, 14/26. III 1866, бр. 91 — тајно: *Педесет година на престолу*, 53).

заједно са необученошћу људства у руковању модерним наоружањем, у Црној Гори сматран као горући проблем.⁸⁴ Премда је он то од ње и тражио, једно вријеме се плашио да војна помоћ Србије не буде имала за посљедицу његово потчињавање српској влади. Надајући се да ће му Русија упутити помоћ у наоружању, књаз је једанпут одбио да прими ту помоћ коју је сам тражио.⁸⁵ Више је волио, дакле, примити војну помоћ од Русије него од Србије, јер би тако остао независнији према Србији.⁸⁶

Руска влада у ово вријеме подржава Србију у настојању да се око ње окупе балкански народи, па ове зато упућује на Београд. Она због тога одбија и молбу књаза Николе за војну помоћ, и упућује га на Србију. Када је увидио да од Русије неће добити значајнију помоћ у војном материјалу, књаз Никола поново настоји да је добије од Србије.⁸⁷

Да би се упознала са могућностима ублаживања несташнице у наоружању и увидјела потреба црногорске војске, српска влада је у јулу 1865. послала у Црну Гору артиљеријског капетана Велимира Стефановића. Како је било доста тешко транспортовати артиљеријска оруђа из Србије у Црну Гору, Стефановићу је стављено у дужност да проучи могућност изолучивања старих топова у самој Црној Гори. Он је понудио књазу Николи своје услуге за увођење бољег система у црногорској артиљерији. По завршетку рада у Црној Гори, капетан Стефановић је имао да српској влади изнесе своје мишљење о могућностима наоружања црногорске војске. Књаз Никола је користио услуге Стефановића за оснивање оружне радионице на Ријеци Црнојевића.⁸⁸ Он је настојао да преко Стефановића дозна са коликим би финансијским средствима српска влада учествовала у случају да се покаже могућност отварања већих оружних радионица у Црној Гори.⁸⁹

Почетком 1865. године Црна Гора је купила у Бечу 6.000 нових пушака, а уз помоћ српске владе из Беча је набављено нових 3.000 пушака, које су у Црну Гору дошле у септембру 1865. године.⁹⁰ Могло се сматрати да су тиме подмирене најнужније потребе црногорске војске.⁹¹ У Црној Гори је недостајало не

⁸⁴ ДАС, ИГ, књаз Никола — Гарашанину, 29. VII/10. VIII 1865.

⁸⁵ ДАС, ИГ, књаз Никола — Гарашанину, 18/30. VI 1865. Објавио Р. Ј. Драгићевић, *Почети савременог наоружања и организације црногорске војске*, Записи XXII (1939), 281—282.

⁸⁶ Књаз Никола — Гарашанину, 10/22. I 1866, Записи XIV (1935), 116.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ ДМЦ, ПС, Петковић — Стремоухову, 25. VII/6. VIII и 4/16. VIII 1865.

⁸⁹ АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 160—162, Петковић — Стремоухову, 21. VII/2. VIII 1865, бр. 201; књаз Никола — Гарашанину, 29. VII/10. VIII, 1865, Записи XIV (1935), 114.

⁹⁰ АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 160—162, Петковић — Стремоухову, 19. IX/1. X 1865, бр. 225; књаз Никола — Гарашанину, s.d. 1865, Записи XIV (1935), 115. — Ове су пушке у Црној Гори звали „бечки штуцеви“.

⁹¹ *Педесет година на престолу*, 53.

само топова већ и пушчане и топовске муниције и инструктора за обуку војске у руковању новим наоружањем. Књаз Никола је зато тражио од Србије да му и у томе помогне. Он се једно вријеме носио мишљу да пошаље неколико Црногораца у Србију ради изучавања разних заната потребних војсци, а нарочито ради обуке у Крагујевачкој тополивници. Црногорски књаз је тражио од српске владе да му пошаље и неколико подофицира ради обуке Црногораца у руковању новим наоружањем.⁹² Ослањајући се на обећање српске владе да ће помоћи наоружавање црногорске војске и изводећи право на нове захтјеве из успостављених ближних односа са Србијом, он је затражио од српске владе и помоћ од 2—3 милиона метака.⁹³ Крајем октобра 1865. он је поново тражио од Србије да пошаље у Црну Гору и изолучене топове, о чему је у Београду разговарао Петар Вукотић почетком 1865, износећи да би требало искористити ону дозволу Аустрије за пребацивање наоружања у Црну Гору преко њене територије.⁹⁴

Књаз Михаило је прихватио молбу црногорскога књаза. Одлучено је да се у Црну Гору пошаље једна комплетна батерија брдских топова са 4.000 граната, 1,5 милион капсула нешто праха и другог војног материјала. Овај материјал упућен је под фирмом бечког фабриканта оружја Седелра а преко његовог заступника у Београду трговца Лазара Трипковића, који је требало да прати експедирање топова и војног материјала у Црну Гору.⁹⁵

Војни материјал који је Србија поклонила Црној Гори укрупан је на шлеп и преко Беча пребачен до Трста, а оданде превезен бродом аустријског лојда „Албанија“. „Албанија“ је доловила у Котор 7. марта 1866. године. Истим бродом у Црну Гору су дошли један официр, два подофицира и један трубач. Долазак тако великог војног материјала изазвао је у Црној Гори

⁹² АВПР, ГА, V—A2, д. 727, л. 160—162, Петковић — Стремоухову 19. IX/1. X 1865, бр. 255.

⁹³ Књаз Никола — Гарашанину, s.d. 1865. Записи XIV (1935), 115—116.

⁹⁴ ДАС, ИГ, аГрашанин — књазу Николи, 1/13. XI 1865.

⁹⁵ Књаз Михаило — књазу Николи, 28. XII 1865/9. I 1866, Записи IV (1929), 38. — Српска влада је била одлучила да пошаље у Црну Гору 8 топова, иако су брдске батерије у Србији имале по 6, али аустријски органи у Земуну нијесу хтјели пустити свих 8, пошто су имали одобрење да пропусте само 6. Упознавајући књазу Николи са тим, књаз Михаило је обећао да ће и преостала два топа бити на неки начин, макар и тајно, пребачена у Црну Гору. (ДАС, ИГ, књаз Михаило — књазу Николи, 23. I/4. I 1866). Трговац Трипковић ишао је у Црну Гору, углавном, да би се на тај начин могло представити да су топови купљени, а не поклоњени. Он је изјављивао да ће сам купити и послати у Црну Гору два топа. (АВПР, ГА, V—A2, д. 729, л. 63—65, Петковић — Стремоухову, 14/26. II 1866. бр. 91 — тајно).

утисак скорог рата са Турском. По Црној Гори се причало да је војни материјал послала Русија, а не Србија.⁹⁶

Слање војног материјала у Црну Гору нарочито је забринуло је као сигуран знак заједничких припрема двију књажевина за оружану акцију против Турске. Због тога су дипломатски заступници сила у Београду, изузев рускога конзула, са негодовањем примили вијест о тој пошиљци. Енглески конзул Лонгворт намјеравао је да заједно са командантом београдске тврђаве Али-Риза-пашом позове све конзуле у Београду на заједнички протест као српске владе. У заједници са руским конзулом Шишкином, који га је и обавијестио о овој намјери конзула, Гарашанин је одлучио да овима изјави да су топови продани Црној Гори и да ће српска влада тако поступити ако добије поруџбину од било које друге земље.⁹⁷

Слање војног материјала у Црну Гору нарочито је забринуло Порту. Вијест је у турској пријестоници изазвала много коментара и јако раздражила јавно мњење. По Цариграду се причало да Србија намјерава да постепено наоружа све словенске народе у Османској царевини и организује их за обарање турске власти. Велики везир Али-паша је користио експедовање војног материјала у Црну Гору као доказ за непријатељску политику Србије према Турској. Он је изјављивао да је принуђен да категорички тражи објашњења од српске владе, да би тако задовољних турско јавно мњење и избјегао могућност да оно затражи од њега још енергичније мјере против Србије. Више од свега, Али-пашу је плашила могућност да Црна Гора, охрабрена новим оружјем, не почне сукоб са Турском и тако изазове огромне заплете на Балкану.⁹⁸ Он је зато енергично протествовао код српског заступника у Цариграду Јована Ристића и руског амбасадора грофа Н. П. Игњатјева. Ристић је правдао српску владу тако што је изјављивао да је Црна Гора ово оружје купила у Србији, а кривицу за експедовање овог материјала у Црну Гору свалио је на Аустрију која је дозволила Црној Гори да овај ма-

⁹⁶ АВПР, ГА, V—A2, д. 729, л. 54—55, Петковић — Стремоухову, 1/13. III 1866, бр. 78 — тајно; АСАН, 12577/Б—13, Извјештај Вотимилијанија, 13. III 1866; ИАЗ, ПСН, в. 373, с. x/1, 1, барон Филиповић — министру финансија Белкредитју, 8. III 1866, бр. 373; в. 494, с. x/1, 2, бр. 373, телеграм окружног капетана дубровачком намјеснику Далмације, Дубровник, 6. III 1866, бр. 358 и бр. 375/пр., телеграм окружног капетана дубровачком намјеснику, Дубровник, 7. III 1866, бр. 67; бр. 1883, извјештај окружног полицијског комесара Капорчића, бр. 646, Котор, 14. XII 1866, и заступник министра полиције Шефер — Филиповићу, Беч, 25. II 1866, бр. 358.

⁹⁷ АВПР, ГА, V—A2, д. 252, л. 16—17, Шишкин — Стремоухову, 9/21. III 1866, бр. 10.

⁹⁸ АВПР, К. д. 48, л. 374—375, Игњатјев — Горчакову, Цариград, 8/20. III 1866, бр. 55; л. 411—418, Игњатјев — Горчакову, 22. III/3. IX 1866, бр. 63 — тајно.

теријал провезе преко њене територије.⁹⁹ Аустријски амбасадор барон Прокеш изјављивао је да није довољно упознат са слањем војног материјала у Црну Гору, и то је било довољно да задовољи Порту.¹⁰⁰

Ради обуке у руковању новим оружјем и инструкторског рада у црногорској војсци, књаз Никола је затражио од Србије и неколико официра.¹⁰¹ Они су имали да, по инструкцијама српског министра војске Блазнавца, црногорску народну војску реорганизују по српском систему и обуче извјестан број Црногораца за старјешине и предаваче у војсци. Почетком марта 1866. године у Црну Гору су дошли артиљеријски капетан Милутин Јовановић, који је имао да црногорске артиљерце обучи руковању батеријом послатом из Србије, наредник Алекса Ђорђевић, коме је стављено у дужност обучавање пјешадинаца, поднаредник лабораторијске чете Панта Пејовић, да би организовао рад на изради топовске и пушчане муниције, и трубач Тодор Којић, да обучи посаде топова и пјешадију трубним сигнаlima који су употребљавани у српској војсци.¹⁰²

Под руководством капетана Јовановића, у Црној Гори се обучавао 51 артиљерац, 109 пјешадинаца и 10 трубача, а израђивана је и муниција у малој радионици на Цетињу.¹⁰³ Уочи одласка из Црне Горе, средином јуна 1866. капетан Јовановић је књазу Николи поднио извјештај о свом раду и мишљење о даљој обуци војске. Он је предложио да се артиљерци који су се обучавали на Цетињу упуте по племенима као подофицири и наставници, да би тамо обучили извјестан број Црногораца руковању топовима. Пјешадинце је, по његовом предлогу, требало задржати на обуци до краја јула, а затим један дио њих упутити у своја племена, ради обуке народне војске правилима пјешадијске службе и трубним знацима, а већи дио њих задржати на Цетиње, до краја октобра, ради даљег вјежбања и рада у оружној радионици. Капетан Јовановић је предложио старјешински ка-

⁹⁹ ИИБ, ЈР, XI/3, 250, 358, извјештаји Ј. Ристића из Цариграда од 7/19. г. 16/23. III 1866; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, II, 435; В. Ђорђевић, *нав. djело*, 228.

¹⁰⁰ АВПР, К. д. 48, л. 374—375, Игњатјев — Горчакову, 8/20. III 1866, бр. 55.

¹⁰¹ ДМЦ, ПС, Петковић — Стремоухову, 19. IX/1. X 1865, бр. 225.

¹⁰² Књаз Михаило — књазу Николи 8/20. II 1866, Записи IV (1929) 39—40; — У Бечу је тада српска влада купила и један струг за оружну радионицу на Ријеци Црнојевића. (Писмо, које је објавио Д. Вуксан, дјелимично је пропало. Један препис овог писма налази се у АДСИП, ц/4, 1870).

¹⁰³ *Педесет година на престолу*, 55—56. Обука артиљераца почела је 13. III, а пјешадинаца 27. IV 1866.

дар батерије на Цетињу и инспекторе који би се старали о обуци војске у Црној Гори.¹⁰⁴

Питомци артиљеријског и пјешадијског курса наставили су рад под руководством српских подофицира до средине октобра 1866. године, када су упућени по племенима.¹⁰⁵

Рад капетана Јовановића и српских подофицира у Црној Гори био је од важности за њено војно стање. Они су у ствари постављали основу прилагођавању црногорске војске савременијем начину ратовања. Поред тога, организовали су оружане радионице у Црној Гори. На тој основи је касније поведен замашан рад на снабдијевању војним потребама. Крајем јуна 1866. године оружане радионице на Ријеци Црнојевића приводила је крају изолучивање пушача узетих у бици на Граховцу 1858. године. Она је израђивала оружане приборе и кремене замјењивала прибором за каписле. У „Лабораторији“ на Цетињу питомци артиљеријског и пјешадијског курса и плаћени радници израђивали су пушчану муницију.¹⁰⁶ У систематским припремама Црне Горе за рат отишло се и даље. Настојало се да војска буде што боље опремљена па је барут купован у Котору, а склопљен је и уговор са једним италијанским трговцем о испоруци фишеклија и торбака.¹⁰⁷

Једно вријеме се мислило да се уз српску помоћ у Црној Гори подигне чак и једна тополивница. Књаз Михаило је показивао спремност да у Црну Гору пошаље стручњаке и машине за то, ако би се показала могућност да се она отвори.¹⁰⁸

Капетан Јовановић је намјеравао да својој влади предложи подизање радионице барута у Црмници и слање нових количина војног материјала у Црну Гору.¹⁰⁹

Почетком јула 1866. књаз Михаило је обавијестио књаза Николу о својој одлуци да се у Црну Гору пошаље 3.000 ока барута и 35.000 ока олова и о својој спремности да се у Бечу купи за Црну Гору 3—4 хиљаде топовских граната. Тада је одлучено

¹⁰⁴ Извјештај капетана Јовановића књазу Николи од 10/22. VI 1866. Објавио Р. Ј. Драгићевић, *Почеци савременог наоружања*, 285—287.

¹⁰⁵ Српски подофицири остали су у Црној Гори и послеје одласке капетана Јовановића. Тодор Којић је напустио Црну Гору 1868, Алекса Ђорђевић 1870, а Панта Пејовић 1872. (Р. Ј. Драгићевић, *нав. чланак*, 289) Капетан Јовановић је пошао са Цетиња 18./30. VI 1866. Књаз Никола га је одликовао Даниловим орденом трећег степена. (Књаз Никола — књаз Михаилу, 17/29. VI 1866, Записи IV (1929), 41).

¹⁰⁶ АВПР, ГА, V—A2, д. 729, л. 115—116, Петковић — Стремоухову, 22. VI/4. VIII 1866, бр. 208.

¹⁰⁷ Исто, Петковић — Стремоухову, 10/22. IV 1866, бр. 115.

¹⁰⁸ Р. Ј. Драгићевић, *нав. чланак*, 279—280.

¹⁰⁹ Он је изјављивао да би ова радионица била на десном крилу српске војске, а на њеном лијевом крилу већ је постојала фабрика барута у Неготину, (АВПР, ГА, V—A2, д. 729, л. 115—116, Петковић — Стремоухову, 22. VI (4. VII), 1866, бр. 208.

да се у Црну Гору пошаље и један официр — ради њеног стратегијског проучавања.¹¹⁰

Војне припреме Црне Горе, које је Србија помагала и материјално и кадровски, биле су саставни дио припрема за вођење рата са Турском, на чему је српска влада систематски радила. Иновације у Црној Гори биле су извјесно вријеме копирање реформи у српској војсци. Покушавајући да реформишу црногорску војску по узору на српску, српски официри у Црној Гори су у ствари припремали лакшу сарадњу војски Србије и Црне Горе у њиховом будућем рату са Турском, и стварали могућност да њом, у погодном тренутку, могу командовати српски официри. Знало се да ће главни терет у будућем рату са Турском паднијети Србија и Црна Гора, па је српска влада преузела на себе да ублажи недостатак оружја у Црној Гори и утиче на организацију црногорске војске.

Али специфичности Црне Горе, и материјалне и друштвене природе, нијесу дозвољавале да се реформе у црногорској војсци изведу у опсегу и формама које су достигле у Србији. Околности нијесу дозвољавале да се црногорска војска дијели на класе, успостави стални кадар и напусти њена организациона структура на племенском принципу.

Питомци артиљеријског и пјешадијског курса на Цетињу 1866. године били су уједно и први војници у Црној Гори који су позивани на дужа вјежбања. Они су били и први наставници у народној војсци у Црној Гори, први организатори обучавања Црногораца у руковању модернијим оружјем.

Radoman Jovanović

UNE TENTATIVE D'APLANIR LE DIFFEREND ENTRE LE MONTÉNÉ-
GRO ET LA SERBIE APRÈS LA GUERRE TURCO-MONTÉNÉGRINE
1802.

R é s u m é

Un défavorable traité de paix avec la Turquie a imposé au Monténégro un nombre de très grave obligations. Le danger de la nouvelle guerre déjà menaçait. Pour se mieu préparer pour elle, le Monténégro

¹¹⁰ Књаз Михаило — књазу Николи, 23. VI/5. VII 1866, Записи IV (1929) 41—43.

faisait des épreuves de s'entendre avec la Serbie de diriger une commune politique extérieure. Avant tout, il fallait normaliser des dures relations qui régnaient entre eux encore de la période précédente. Dans cet intérêt on organisait les négociations à Vienne, Belgrade et Cetinje. Après quelques missions diplomatiques, ces dures relations furent adoucies. La Serbie commença de donner l'aide militaire au Monténégro. Ces négociations furent terminées avec un pacte entre le Monténégro et la Serbie 1866 an.